

Format de citation

Wernisch, Martin: review of: Andrew Pettegree, Brand Luther. 1517, Printing and the Making of the Reformation, New York: Penguin Press, 2015, in: Český časopis historický, 2021, 4, p. 848-857, <https://recensio-stag.lorax.syslab.com/r/4c5126371419464ea3965c324864c5de>

český časopis historický

copyright

Cet article peut être téléchargé et/ou imprimé à des fins privées. Toute autre reproduction ou représentation, intégrale ou substantielle de son contenu, doit faire l'objet d'une autorisation (§§ 44a-63a UrhG / German Copyright Act).

K literárnímu výtěžku 500. výročí reformace (dokončení z minulého čísla)

MARTIN WERNISCH

Reformace a knihtisk

Thomas KAUFMANN

Die Mitte der Reformation. Eine Studie zu Buchdruck und Publizistik im deutschen Sprachgebiet, zu ihren Akteuren und deren Strategien, Inszenierungs- und Ausdrucksformen

(= Beiträge zur historischen Theologie, Bd. 187)

Tübingen, Mohr Siebeck 2019, xx + 846 s., ISBN 978-3-16-156605-9.

Andrew PETTEGREE

Brand Luther: 1517, Printing and the Making of the Reformation. How an Unheralded Monk Turned His Small Town into a Center of Publishing, Made Himself the Most Famous Man in Europe – and Started the Protestant Reformation

New York, Penguin Press 2015, xvi + 384 s., ISBN 978-0-39-956323-2.

Andrew PETTEGREE

Die Marke Luther. Wie ein unbekannter Mönch eine deutsche Kleinstadt zum Zentrum der Druckindustrie und sich selbst zum berühmtesten Mann Europas machte – und die protestantische Reformation lostrat

(Z angličtiny přeložila Ulrike Bischoff.)
Berlin, Insel 2016, 407 s., ISBN 978-3-458-17691-6.

K pokusu vystihnout reformaci jako kontinentální, ba i rozměry jednoho kontinentu přesahující jev nezlákalo velké jubileum pouze Leppina a Kaufmanna, a některé další příklady také stojí za zmínku. V tuto chvíli se však přece ještě pozastavme u Kaufmanna, jehož podíl na vzepětí reformační dekády by doposud představenými příspěvky nebyl ilustrován netoliko snad úplně (o což zde neusilujeme), ale ani dostatečně. Jestliže totiž významná část Leppinova *oeuvre* spadá do církevních dějin středověku, resp. historie křesťanské mystiky mezi starověkem a současností, Kaufmann se na dějiny reformace soustředí téměř výhradně, byť ve velmi širokém záběru, a jeho práce jsou tudíž směřovatelné i v některých dalších dílčích tematických oblastech.

Jestliže jsme opakovaně zmínili, jak významný je pro něho mediální aspekt těchto dějin – důraz na nějž zůstává i jedním z poznávacích znamení Moellerova žáka – nelze přejít beze zmínky jmenovitě ještě jeho knihu o „Středu reformace“: ostatně i proto, že chce být, jak už titul napovídá, pokračováním předešle představeného souboru studií k jejímu „Počátku“. Jako taková ostatně završuje dokonce celou trilogii. Ta paradoxně a pro nezasvěcené překvapivě začala od konce a původně ještě ve svém celku neplánována, když její autor v prvních letech století pojednal jako „Konec reformace“ vposled vítěznou publicistickou kampaň magdeburské „Páně Boží kanceláře“, která rozhodujícím způsobem napomohla udržet protestantský vzdor po porážce Šmalkaldského spolku ve válce s Karlem V. a jeho spojenci.¹

Zřetel k reformaci komunikující a komunikované, k její publikační strategii (a infrastruktuře) vskutku všechny tři články řetězce propojuje, přičemž za jejich významový střed byl i titulem nejnovější části označen knihtisk; respektive, jak autor upřesňuje uvnitř svazku, jeho souhra s reformací (srovnej s. 7). Nepřekvapivě, vždyť (přeskočíme-li všechny předchozí úvahy, jež ukazovaly tímto směrem, a jež mají své kořeny v reformační době samotné) už Moellerovi se podařilo takřka všeobecně rozšířit údernou zkratku: „bez knihtisku by reformace nebylo“ (v Pohligově čítance viz s. 61). Mezitím již naopak bylo nutno čelit hrozbě zúžení pozornosti právě jen na knihtisk a vyzvednout proti ní „multimedialitu“ reformace, tj. obrátit pozornost znovu také k dalším formám šíření a sdílení reformačního poselství, jejichž potence se vzájemně umocňovaly. Ale přesto ani thema knihtisku v rámci této „multimediality“ nepozbývá na významu a není vyčerpané.

1 Thomas KAUFMANN, *Das Ende der Reformation. Magdeburgs „Herrgotts Kanzlei“ (1548–1551/2)*, Tübingen 2003.

Pro upřesnění je ovšem třeba říci, že Kaufmann přednostně dokončil „Vykoupené a zatracené“, takže v době výročí na své monografii teprve pracoval. Dělo se tak za pomoci velkého grantu nadace Volkswagenu (*Volkswagenstiftung*) v programu „Opus Magnum“, z jehož peněz je po dva roky vyplácen zástupce perspektivního autora, který na sebe převezme jeho univerzitní povinnosti. Tato situace ostatně Kaufmannovi umožnila projít rozptýlujícím a rozčilujícím ruchem vrcholící reformační dekády s „báječně jednostranným“ soustředěním a přestát jej „do značné míry bez úhony“ (s. IX). Výsledné dílo se tedy na knižním trhu objevilo až roku 2019. Prostor na obráběném poli mezitím zůstal volný pro jiné badatele, z nichž na tematiku, dobře včlenitelném i do programu „nových kulturních dějin“ (takže se zřetelně uplatnilo mj. i v Lutherově biografii Lyndal Roperové), pracuje leckdo.

Právě ve chvíli zvýšené pozornosti se podařilo kvalifikovaně i oslovujícím způsobem vyjádřit britskému historiku Andrewovi Pettegreeovi, profesoru novověkých dějin ve skotském St. Andrews (který ostatně byl Kaufmannovým „koreferentem“ o reformaci jakožto „mediální události“ i na stránkách jubilejního ročníku „Archivu pro reformační dějiny“²). Šíře uznání, jež si svým počinem vydobyl, se odráží v neposlední řadě i v rychlém převodu jeho knihy o „Značce Luther“ do němčiny; podobně jako originál, vydaný roku 2015, stačil vyjít ještě před vyvrcholením vzpomínkových slavností (a ne o mnoho pomaleji následoval i překlad polský). A ani v tomto případě nešlo o úspěch hvězdy, která by teprve vystupovala nad obzor, ale spíše o ocenění jednoho z plodů víceméně již životního díla, záručujícího práci více než jednoho desetiletí. V něm se pozornost mezitím již zralého badatele (a tehdy i vicepresidenta Britské historické společnosti) soustředila přednostně jednak na reformační „publikum“ a „kulturu přesvědčování“, jednak na rozsáhlý projekt katalogisace raně novověkých, resp. „renesančních“ tisků, včetně letákových („*Universal Short Title Catalogue*“), koordinovaný jím z domácího institutu reformačních studií v evropském měřítku – a na jeho pozadí na kulturně-hospodářské aspekty dobového knihtisku obecněji.

Pokus shrnout vlastní i cizí zjištění o Lutherově uznaně mistrovském nakládání s možnostmi nového média, jehož vzestup šel s úspěchy reformace ruku v ruce, působí jako logický průsečík a speciální ohnisko tohoto dvojího zájmu. A rozhodnutí učinit tak ve chvíli jubilejně zvýšeného zájmu a v podobě čtivé knižní monografie výrazně přispělo ke zdatu, s jakým úhel pohledu, zdomácnělý mezi

2 Thomas KAUFMANN, *Der Buchdruck der Reformation und seine Weltwirkungen*, Archiv für Reformationgeschichte 108, 2017, s. 115–125; Andrew PETTEGREE, *The Reformation as Media Event*, tamtéž, s. 126–133.

odborníky, oslovil širší vzdělanou veřejnost, již se dosud naskýtal spíše jen při periferním vidění.

Pettegree jí pomohl ve větší míře odkrýt, že Lutherova genialita se neprojevila pouze v theologickém myšlení či jazykové tvorbě, ale právě i v komunikačních strategiích. Samo zjištění, že pro sebe zrovna na poli knihtisku objevil, v již poměrně pokročilém věku a bez větší předběžné zkušenosti, skvělé možnosti, není o sobě nijak zvlášť převratné. Teprve novější badatelé si ovšem uvědomili, o kolik méně byly tyto možnosti nasnadě, než se mohou jevit zpětně, a jak silně je reformátor sám pomohl rozvinout. Odkryli tak paradox vzájemného posílení a možná i závislosti.

Obraz, který Pettegree vykresluje na pozadí současných znalostí, lze ve zkratce shrnout následovně: Knihtiskařské řemeslo v daném momentě existovalo již několik desítek let, avšak v soběstačný „průmysl“ se doposud nedokázalo proměnit. Kapitálově až příliš náročné podnikání stagnovalo. Luther mu nabídl transformaci, vedoucí z patové situace ven – a to ne snad jen jako pasivní objekt aféry, jež vzbudila pozornost publika, ale jako velmi aktivně, cílevědomě a schopně vystupující subjekt, který skutečně měl co nabídnout. Uměl oslovit elitu i širokou veřejnost, myšlenkami hlubokými, ale také přístupně podanými, a nechyběla mu ani nápaditost, ani energie, aby dodával tiskařským lisům neustále nové texty, poutavě úderné svou aktualitou a zároveň přiměřeně krátké, aby je šlo zhotovit i uveřejnit takřka obratem. Tím jednak učinil provinční Wittenberg, kde původně působila jediná oficína, jedním z knihtiskařských center, ale zároveň napomohl k obživě i dílnám v jiných oblastech, které jeho texty mohly přejímat. Konečně se tak v dostatečné míře rozeběhla souhra poptávky i nabídky (a Německo v celém odvětví opět převzalo vůdčí roli, které je nedlouho po Gutenbergově prvenství zbavili Italové).

Náboženská potřeba a ideje se tak protnuly s ekonomickým zájmem a podnikavostí. A to i přesto, že Lutherovo poselství se zprvu zdálo tiskařskou živnost naopak podkopávat, nakolik se obrátilo proti odpustkovým listům, jež patřily k prvním masovějším, a tudíž i výnosnějším produktům mladého odvětví (s. 67nn.). Nešlo tedy o spojenectví tak přirozené, aby nepotřebovalo být neseno jasnozřivou nápaditostí a odvahou riskovat. Ani ty ale Lutherovi nechyběly, a ve spojení s ostatními kvalitami poskytl nakladatelům náhradu nejen důstojnější, ale neméně dobře prosperující.

A reformátor sám, ze kterého se stal nejpublikovanější autor Evropy – a to „všech dob“ (s. 9) – tak získal prostředek, jak být slyšen stále a „všude“. Jistěže v uvozovkách, a samozřejmě z více důvodů. Výslovně zmíněna by měla být nutnost volby jazyka, před kterou byl postaven. Upřednostnění němčiny mělo pochopitelně

i omezující efekt, nakolik oslabilo bezprostřednost spojení s přívrženci v jiných jazykových oblastech – jak znázorní jmenovitě srovnání s knihami Erasma Rotterdamského (s. 354).

A přesto šlo i v tomto případě o volbu prozíravou, jež Lutherovi pomohla včas prorazit, zachránit si kůži i prosadit věc, pro niž se nasadil, neboť se mu podařilo vyhrát zápas o veřejné mínění s mocnostmi, proti jakým by jinak nemohl obstát. Mohli bychom tedy formulovat: jestliže nemohl mít obojí, raději relativně omezil světový dosah reformace, aby jí vůbec pomohl přežít a etablovat se. Což se i z vnitřního hlediska stalo v rozhodující míře tím způsobem, že zbudovala a rozšířila charakteristickou zbožnost čtenářů. Od chvíle, kdy si Luther význam tištěné knihy zřetelně uvědomil, věnoval se procesu její tvorby s vyslovenou zálibou víceméně ve všech jeho fázích a aspektech, takže jí pomohl vtisknout ráz, oslovující po vnitřní i vnější stránce.

Může být předmětem další debaty, zda Pettegree moment Lutherovy schopnosti uvědomit si, co po tiskařích chce, říci si o to a na jejich dílo dohlédnout, už přece jen poněkud nenadsadil. V každém případě je jisté, ale v knize nezaniká, že záleželo i na těch, kteří reformátorovi uměli vyhovět. Také oni museli osvědčit nemalé schopnosti i značnou odvahu. V těchto ohledech zaujímá podstatné místo, v historické skutečnosti i Pettegreeho knize, malíř a knihtiskař Lukas Cranach st., který se významným způsobem podílel na utváření přitažlivého a rozpoznatelného vzhledu wittenberských tisků. V ústřední kapitole, pojmenované stejně jako celá monografie, vystupuje Cranach jako druhá hlavní postava (s. 158–78; v thesi o jeho významu také již na s. 11).

Že též Pettegree sám projevil nevšední schopnost přetavit znalosti do značné míry zakleté do speciální literatury ve srozumitelný, poutavý příběh a získat jím uznání vůči možnostem historického bádání otevírat nové obzory, ocenili celkem shodně i vědečtí recensenti. Nikoli však jednohlasně, neboť při bližším přihlédnutí může přece jen vyvolávat i otázky netoliko koncept „značky“, docela směle anachronický, ale sama forma podání, jež ze čtenářského hlediska zjevně trefila do černého.

Znalí posuzovatelé nepotřebovali příliš zdůrazňovat, že kniha předkládá výsledky kolektivního úsilí, jehož vlastní a mezitím již ne úplně krátký příběh zůstává v narativním líčení předmětu a poměrně sporém aparátu dost skryt – ačkoli i tato skutečnost byla příležitostně naznačena. Leckteré jméno, které by se v této souvislosti hodilo připomenout, v textu skutečně vůbec nepadne. Totéž ovšem platí i o nejedné přípravné práci samotného autora, a skutečnost, že chce čtenáři představit hotovou budovu bez stavebního lešení, lze pochopit.

Hlasitější námitky zazněly proti zanoření nevšední historie obratníkůvého bodu v dějinách knižního média vůbec do konvenční struktury Lutherova životopisu. Ta skutečně ve výstavbě díla nabývá relativně vrchu; v nadpisech kapitol pohlcuje biografie příběh wittenberského knihtisku dokonce tak dokonale, že jej na stránce s obsahem svazku naznačuje jediný řádek, nápadně shodný, jak již bylo pověděno, s titulem celého spisu. Málo přiměřeným se tento fakt zdá i proto, že jakkoliv dobře je tento životopis napsán, i obsahově vcelku vyrovnaný a zdravě uměřený v soudech, o sobě by zůstával jedním z mnoha, vytvořeným bez větších speciálních kompetencí a opřeným o poměrně úzký výběr literatury staré někdy celou řadu desetiletí. Ze čtyř titulů, jež Pettegree na s. 365 uvádí jako hlavní zdroje svého líčení Lutherových mladých let, je nejnovější, ale i věcně na posledním místě stojící monografie Schillingova; za takových okolností působí takřka samozřejmě, že i okolnosti římské cesty líčí „Značka“ zcela nedotčeně zjištěními Hanse Schneidera (s. 47n.).

Kritici tedy s lítostí poznamenávají, že kdyby autor tuto linii vynechal nebo pojal úsporněji, mohl by nabídnout víc o vlastním předmětu knihy. Takto je na vyšetřené místo sice načrtnut hutně a ve výrazných konturách, ale do značné míry jde o opakované připomínání these, dosti zřetelně předestřené hned v předmluvě, a to opakování v nejednom ohledu i překvapivě lakonické. Opět platí, že tento dojem vzbuzuje i vzhledem k rozsahu předchozího autorova zkoumání. Jmenovitě by kritici ocenili více komparace se situací mimo Německo, pro jejíž poskytnutí má Pettegree nepochybně předpoklady a na jiných místech k ní určité příspěvky skutečně podal.

Naproti tomu však jiní naznačují, že podvojnost knihy plní svůj účel, nakolik vyvažujícím způsobem poukazuje na obdobnou závažnost dvojí, ba vícenásobné složky, hrající v reformačním průlomu svou roli. Zabraňuje tak pouhé výměně tradičnějších forem jednoho příliš monokausálního výkladu jiným, neméně nedostatečným – jako by se nyní mělo zdát, že v reformaci jde výlučně anebo i jen v podstatě o masové hnutí na základě schopně ovlivněných „*public relations*“ (ne-li dokonce obchodní zdatnosti). Takováto funkce ucelenějšího biografického rámce je nesporně pozitivní a směřuje s reálnou podobou knihy; i když nemusí úplně dostačit k odstranění pochybnosti, zda Pettegree opravdu zvolil optimální cestu k zamýšlenému cíli, anebo by dílu více slušel (pohříchu hypotetický) specifitější způsob, jak obě linie zkombinovat, aniž by budilo dojem něčeho, čím je autor výslovně mít nechtěl. Hned na začátku totiž pověděl, že kniha další biografii vedle mnoha jiných již existujících být nemá, že v ní míní sledovat jasně vyřčenou

otázku: jak se vlastně theologický spor mohl stát, bez dopředu zřejmých předpokladů, veřejnou událostí kontinentálního rozměru (s. 8) – a jak Luther takový konflikt mohl přežít (s. 9).

Tím je udáno hlavní thema, jež autor nicméně vůčihledně nechtěl učinit výhradním, aby tak nevzbudil falešné dojmy. Na závěr pověděl neméně explicitně, že Lutherovo přežití zajistilo spojení početných faktorů, a knihtisk byl jen jedním z nich, ovšem nepochybně působivým (357n.). Mezi tímto strážlivým odstupem vůči nejvlastnějšímu odbornému poli a silným zaujetím předmětem, který autora strhává, ovšem text přece jen poněkud osciluje. Na jedné straně Pettegree výslovně uznal, že „účinnou moc této mimořádné literární kariéry, tohoto pozdně rozvinutého talentu popoháněného [člověka], lze poměřovat mnohými způsoby“. Nicméně z pohledu své disciplíny se i tak a na témž místě odvážil tvrzení: „Nikde jinde neměl tento vliv pronikavější následky než v knižní branži“ (s. 354).

Superlativním tvrzením se pustil na tenký led; kandidátů „nejpronikavějšího“ nadále zůstane více. Ale je zřejmé, že i do dějin tištěné knihy reformátor vstoupil jako do něčeho, co se zrodilo již před ním – a proměnil je se silou nového počátku, ve velkém stylu i s dlouhým dosahem, částečně až do současnosti, kdy se rýsují nové zvraty, jež mohou být podobně dalekosáhlé (přebal německého vydání knihy cituje rovnou plakativní přirovnání „*The Wall Street Journal*“ k Stevu Jobsovi, které nejspíš napadlo mnohého čtenáře, ale k obecnějšímu srovnání rozměru reformace jakožto „mediální události“ s fenomény rýsujícího se digitálního věku sahá i Pettegree sám). Odborník na zrod novověkých novin se mj. odvažuje tvrzení, že Lutherův senační příběh a zájem, který vzbudil u čtenářstva, spoluformovaly charakteristickou „chuť na zprávy“ (s. 357), jíž i v budoucnu vycházela vstříc nakladatelská nabídka.

Celou knihu tedy vlastně opravdu dosti přesně shrnuje hned její podtitul, oproti dnešním zvyklostem (a ve vědomé nápodobě dřívějších časů) nápadně dlouhý a „narativní“: „Kterak neznámý mnich proměnil maloměsto v nakladatelské centrum, sám sebe učinil nejslavnějším mužem Evropy – a spustil protestantskou reformaci“.

Podtitul Kaufmannova „Středu reformace“ je podobně obšírný a přílehavě výmluvný, třebaže se nese v jiném, „vědecktějším“ stylu, ohlašuje „Studii ke knihtisku a publicistice v německé jazykové oblasti, k jejich aktérům a jejich strategiím, inscenačním i vyjadřovacím formám“. Slovo „studie“ ovšem autor hned v předmluvě zasadil do uvozovek (s. IX). Dostatečně totiž neevokuje skutečné rozměry knihy, nakolik může až příliš asociovat dílčí a relativně drobnější práci – o jakou tu doopravdy nejde. Zejména po vnější stránce nikoli; po ní naopak působí dojmem,

jako by se autor, zavázán grantovou podporou, pokoušel posunout již dosažené mety ještě dál a vytvořit rovnou „*opus magnissimum operum magnorum suorum*“. Měřena svým rozsahem a těžkotonážním aparátlem (ve stejném stylu, jaký jsme zaznamenali již u „Počátku reformace“), ale také „mikrologickým“ ponorem, jeví se až jako protiklad Pettegreeho odlehčeného, uplývavého a přehledného příběhu.

Ve skutečnosti je k němu však spíše užitečným doplňkem a rozšířením, vítaně se nabízejícím každému, kdo se chce dozvědět ještě víc a nebojí se opravdu detailní důkladnosti. Kaufmann na „Značku Luther“ odkazuje na řadě míst, a dokládá tak i daleko jdoucí kompatibilitu obou děl. Nikoli ovšem závislost na Pettegreeho bádání, ani plný souhlas s jeho závěry; nejednou zdvořile upozorňuje na další okolnosti i jiná data a nabízí poněkud jiný výklad či „doplnění a částečnou korekturu“ (jak výslovně říká na s. 482; jinak srov. asi hlavně obezřetné komentáře k „vyhnání“ lotterovské tiskárny z Wittenbergu na s. 395n.).

Zároveň však Kaufmann zdůraznil, že u označení svého příspěvku za „studii“ přece jen zůstal s rozmyslem, neboť nechtěl sugerovat, že by možnosti „širokého tematického pole „knihtisku a reformace““ vyčerpал, ano že by je i jen „pojednal jakoby finálně a encyklopedicky“ (s. IX), jak by se mohlo zdařit leda interdisciplinárnímu týmu. Potřebami pracovní ekonomie jednotlivého autora je dáno i geografické omezení, podtitulem výslovně ohlášené, a navíc doprovobené položením časového těžiště (opět jednou) do „třetího desetiletí 16. století“ (s. 11). Ve skutečnosti ovšem kniha i tyto hranice příležitostně přesahuje. Samo prostředí německého knihtisku ostatně dostačilo, aby se na nejednom místě znovu objevily husitské motivy (v textu i v hojném materiálu obrazovém, typografických ilustracích, nejčastěji pochopitelně reprodukcijících titulní strany starých tisků). Dodatkem však kniha nabízí i samostatných „Několik pozorování k raně reformačním interakcím mezi německými a anglickými „knižními aktéry““ (s. 701–718).

I když tedy ani „Střed reformace“ nenabízí vše, co lze postrádat ve „Značce Luther“, tak mnohé rozhodně ano. A věru ne snad pouze z dějin bádání. Na citovaném místě Kaufmannova předmluva pokračuje: „Nárok uplatnit na předmět nové perspektivy, jež v dosavadním církevně i obecně historickém bádání nedošly žádné či jen malé pozornosti, však veskrze vznáším“ (s. IX). Aniž by se přitom autor zříkal i umění provokace; vyváženost nejlepších pasáží svých „Dějin reformace v Německu“ v tomto díle nepřekonává. Jmenovitě se ovšem pokusil, jak vysvětluje v metodologickém úvodu, který nechybí ani této části trilogie, napravit stav, kdy se stále znovu citovala výše zmíněná Moellerova formule o knihtisku, bez něhož by reformace nenastala, aniž by se jí však „dostalo obsáhlejší kulturně-historické

verifikace, jež by přesáhla elementární thesi, že určité obsahy reformační theologie díky jejím „masovým“ typografickým reprodukcím způsobily proměnu církve i společnosti, tedy reformaci“ (s. 7).

Za účelem přispění k takové verifikaci proto Kaufmann formuloval řadu bližších otázek, jež se v knize pokouší analyticky zodpovídat a stanovit tak, „zda a nakolik odpovídající tisk ze své strany zpětně působil na obsahy“. Přičemž zásadně přitakává myšlence, že skutečně a nutně působil. V tom zůstává věren svému již dříve vyjadřovanému poznání, že náboženství a theologie dosahují účinku „ve specifických sociálních, politických, kulturních a ekonomických situacích a zjevech doby, s nimi, vedle nich a pod nimi“ (s. 8). V Lutherově době k nim patřily mj. i „raně kapitalistické hospodářské struktury“. Nicméně na nich nespočívá důraz: Kaufmann konstatuje, že „sociokulturní mobilizační síla raně reformačního hnutí“ se stěží může zakládat výhradně na „obsahové plausibilitě reformační zvěsti“, jež musela být také prostředkována, uváděna v oběh, „být nesena literárně inscenovaným a kulturně praktikovaným prolnutím a společenstvím (*In- und Miteinander*) učených i neučených, duchovních i laiků resp. laiků různého sociálního stavu“ (s. 5).

V této souvislosti si autor ovšem neodpustil ani poněkud podrážděné šťouchnutí do vlastních řad, totiž historiků-theologů (s nejedním z nichž se při své bojovnosti rozhádal), nabádaje je, že by ani církevní dějiny, ba dokonce dějiny theologie, neměly být „doketické“ a ignorovat „materialitu“ svého předmětu pro samo soustředění na věroučné obsahy (s. 9). To je myšlenka hodná diskuse, ovšem s řadou obtížně zvladatelných implikátů, takže by si vyžadovala hodně obsáhlého a diferencovaného rozpracování. Zatím zde zůstává jen lehce nadhozena.

Jinak ovšem masivní svazek vřichledně dokazuje, že operativní hypothesis posloužila plodně. Nedá se pochybovat, že při vlastním vyrovnávání se zvolenou látkou se Kaufmann vynasnažil být konkrétnosti dějin práv. V neposlední řadě i tím, že se při své analýze výrazně soustředil na jednotlivé aktéry – a sice četné. Jeho kniha je příkladně zalidněna, ne pouze ústředními figurami. I v tomto ohledu Pettegreeho protějšek neduplikuje, neboť Lutherovo ústřední a „výjimečné postavení“ (s. 3) smí mezitím – i Kaufmanovým předchozím přičiněním – platit za bohatě a průkazně doložené a teď jde o nové zplastičtění krajiny, z níž se wittenberský profesor tyčí, ale zároveň je do ní historicky zasazen.

I reformátoři tedy vystupují na scénu, v kolektivu, ale se zachytitelnými tvářemi, jako titulní hrdinové první ze tří hlavních částí spisu. Zde jsou představeni jako „lidé knih“ (*Büchermenschen*), víceméně připravení k roztočení tiskařských lisů na plné obrátky. Potažmo jsou zde pojmenováni i jako první „*printing natives*“,

v analogii k „domorodcům“ digitálním, vyrůstajícím v našem věku (srovnej s. 15; již na s. 7n. srovnává Kaufmann raně novověkou „typografickou revoluci“ se současnými převratnými proměnami komunikačních prostředků), kteří nemusejíce tolik opisovat jako jejich předchůdci, měli více prostoru k sepisování vlastních textů.

Programový důraz na souhru reformačních autorů s onou částí recipientů, kteří se na tvorbě textů aktivně podíleli i jako šířitelé, ovšem ve druhé části knihy vede k přenesení ústřední pozornost také k nakladatelům, typografům i dalším podílníkům na chodu přeměny myšlenky v materialisované, masově obíhající, ale stále ještě v původním znění ověřitelné sdělení. Že při tom na sebe brali i rizika a nebezpečí netoliko čistě podnikatelská, ukazuje v neposlední řadě příklad pocestných knihkupců. Přední pozornost je tu ale přece jen věnována tiskařům a kreativním způsobům, jimiž na transformaci knižního trhu pracovali; též v kontextu působení rodinných firem i jejich místa v městských obcích.

A konečně třetí část doplňuje zřetel k aktérům také bližším přihlédnutím k ostatním veličinám ohlášeným podtitulem spisu, při průzkumu jednotlivých tiskových žánrů a „forem akademického diskursu“, oproti předreformační době změněných či vůbec teprve nově nastoupivších. Nejsou tu pochopitelně představeny všechny, které by mohly přicházet do úvahy, ale vybrané a exemplární – nicméně i tak širě záběru naplňuje záměr překonat fixaci nezanedbatelné části bádání na letáky, resp. jejich privilegování, jež po nějakou dobu bylo možné pozorovat. Úhrnem autor osobně prozkoumal zhruba tisícovku tisků (samotné rejstříky naplnily téměř sedmdesát stran knihy), a tomu odpovídá i hustota čerstvých zjištění. Zkrátka, i „Střed reformace“ se řadí k masivním důkazům vůdčí role Thomase Kaufmanna v současné historiografii reformace.

Luther a židé

Thomas KAUFMANN

Luthers Juden

Stuttgart, Philipp Reclam jun. ³2014, 208 s., ISBN 978-3-15-010998-4.

Poslední z Kaufmannových textů, u něhož se zastavíme, má pro změnu výrazně menší rozměry a do značné míry nese ráz popularisujícího shrnutí – ovšem i v tomto případě nejen cizího, ale takého vlastního usilovného bádání, dokumentovaného předcházejícími pracemi, a navíc vztaženého k thematickému poli, jež v souvislosti